

**MUSTUSE
FILOSOOFIA**

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velvet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Olli Lagerspetz

MUSTUSE FILOSOOFIA

RAAMAT MAAILMAST,
MEIE KODUST

Soome ja inglise keelest tõlkinud
Kati Karja ja Jaan Pärnamäe

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2020

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Olli Lagerspetz
Mustuse filosoofia
Raamat maailmast, meie kodust

Tõlgitud väljaannetest:

Olli Lagerspetz, Lika. Suomentanut Markus Lång. Multikustannus 2008

Olli Lagerspetz, Philosophy of Dirt. Reaktion Books 2018

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Katrin Hallas
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus: Olli Lagerspetz, 2020

Autoriõigus (tõlge): Kati Karja ja Jaan Pärnamäe, 2020

Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2020

ISSN 1736-9398

ISBN 978-9985-58-884-0

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

Ta palus neil julgelt sisse astuda,
kuna sealgi on jumalaid.¹

Herakleitos, „Fragmendid“

SISUKORD

Eessõna ja tänuavaldus – ja vihje kriitikutele. 11

I OSA. „RÄPASE“ FILOSOOFILINE MAASTIK

1. Mustus filosoofias ja kultuuris 21
  - Homo sordidus*: räpane ja puhas loom. 21
  - Millegi, ja eriti mustuse filosoofiast 24
  - Mustuse tulv ja kunstisõda 27
  - Vastupanu nelinurksele mõtlemisele. 30
  - Mustus kui vabanemine. 33
  - Kunst ja rämps. 38
  - Mustuse grammatika: ülesande püstitus 42
2. Mustuse lühike ajalugu filosoofias 45
  - Juba vanad kreeklased 45
  - Vormituse vormid 50
  - Alkeemia ja kaduvuse probleem. 56
  - Uus teadus 61
  - Primaarsed ja sekundaarsed omadused. 63
  - Mustus kui sekundaarne omadus. 66
3. Mustus: esmased piiritlused 69
  - Kokkupuutematerjal ja peremeesese 69
  - Peremeesese ja kokkupuutematerjal 73
  - Kolm järel dust, kolm lähtekohta 75
  - Primaarsed ja sekundaarsed peremeesese med 80
  - Määr dumise astmed 83
  - Puhas ja must, puhas ja ebapuhas. 87
  - Vastandlikud teleoloogiad. 91

Elav, elutu, esemeline	95
4. Kaks reduktsionismi	99
Teaduse roll	99
Hügieeniline reduktsionism	102
Kas mustusemõisted tuleks välja vahetada?	107
Antropoloogiline reduktsionism	110
Must ja vastik	113
Mustus on <i>sui generis</i>	115

II OSA. ANTROPOLOOGILINE REDUKTSIONISM

5. Rituaal, korratus ja rüvetumine	119
Puhtus ja oht	119
Tõrjutud korratus	123
Mustus on valesse kohta sattunud aine	126
Ebapuhtus kui mitmemõtteline liigiline kuuluvus	132
Kas faktid on kindlal alusel?	136
Kultuuri esiplaan ja taust	142
Mis osa on vaatlusel	147
Kokkuvõte	153
6. „Parem väike korralagedus ...“ – müüt lämmatavast piiridetõmbamisest	155
Abjekt ja mõtlemise kategooriad	155
Püha kui piiripealne mõiste	160
Tabu, sundneuroos ja elajas meie sees	163
Heterogeensus mõttekuse piirina	168
Kristeva ja abjektsioon	173
Immanuel Kant, Émile Durkheim ja mõistuse kategooriad	178

7.	Tsivilisatsioon ja antitsivilisatsioon	181
	Elias ja tsiviliseerumisprotsess	181
	Mida ütlevad dokumendid?	190
	Veel põhinev puhtus ja korral põhinev puhtus	201
	Elegantsi erinevad vormid	206
	Tsiviliseerumiskampaania võrrand	210
	Meie esiisad, kõige mustemad olendid, kelle Allah on kunagi loonud	217
	Distiplineerituse teesi tähtsus 20. sajandi mõteloos	222
	Antropoloogiline reduktsionism: järeldusi	223
III OSA. KUIDAS TULLA TOIME MATEERIAGA		
8.	Mateeria, esemed ja asjad	229
	Asjade teleoloogia	229
	Mateeria dematerialiseerimine	236
	Kujutluspilt ja seletus	244
	Loodus: pildiraamat või arveraamat?	248
9.	Ruumiline substants	256
	Käsitööst teaduseks	256
	Descartes ja tema mesilasvaha	261
	Külaskäik steariinituppa	267
	Ruum ja koht	269
	Maailma materjalid	271
	Mateeria ja tõde	275
	Materiaalsed ja esemelised omadused	278
10.	Faktide ja praktika vahel	280
	Taas mustuse probleem	280
	Fetišism	282

Ese ja objekt	288
Näeme läbi mälu	293
Koht ja ruum	296
Kogemusmaailm	303
Keha tants	304
Subjektiivne või objektiivne	308

IV OSA. MUSTUS JA MEIE ELU SELLEGA KOOS

11. Asjade vardjad	313
Inimene Anti-Midasena	313
Vastutus	317
Asjade eest vastutaja	321
Jäätmed ja prügi	325
Hoiame asjad elus	332
Kosmiline kord	336
12. Oma ja võõras	338
Inimkeha kui esemelisuse piirjuhtum	338
Millal me oleme mustad?	342
Oma klaas – teise klaas	345
Puhas ja must lähedus	350
Persepühkija meenutusi	353
Pealesunnitud mustus	359
Puhtus ja maailmast eemaletõmbunud elu	361
13. Kuidas mustus on võimalik	365
Mõttearenduse kokkuvõte	365
Subjektiivne ja objektiivne	374
Märkused	377
Kirjandus	421
Nimeloend	441

EESSÖNA JA TÄNUAVALDUS – JA VIHJE KRIITIKUTELE

„Sina oled ju veel nii noor, Sokrates,“ ütles Parmenides. „Filosoofia ei ole veel saanud sind sellesel viisil oma valdusesse, nagu hiljem saab, nii nagu ma arvan. Siis sa ei halvusta neid väheväärtuslikke asju. Nüüd aga arvestad sa oma nooruse tõttu veel inimeste arvamusega.“²

Platon, „Parmenides“

Tegin oma uurimusega algust Swanseas, Walesis 1995. aasta kevadel. Kuid varsti selgus, et sellist raamatut ei saa võõras keeles kirjutada. Oskan pesta nõusid rootsi ja soome keeles, aga mitte filosoofilises inglise keeles. Mõelgem vaid, millised erinevused on Euroopa rahvaste vahel selles, kuidas nõusid peseme, kus suitsu teeme ja millal võtame kingad jalast. Need erinevused on alles veel pärast aastatepikkust lõimumist – rahvaste vahel, kes ülemaailmsest vaatevinklist kuuluvad samasse kultuuriruumi. Meie mustuse- ja puhtuse mõisted on väga tugevalt seotud aja, koha ja sotsiaalse kuuluvusega.

Kultuurilistest erinevustest sain teadlikuks alles 1995. aasta detsembris, kui uues Singleton Hospitalis sündis meie esimene laps. Täiesti tasuta Briti National Health Service oli veel pärast pikka Thatcheri-ajastutki astme võrra kõrgemal kui see, mida oleme harjunud nimetama Põhjamaade

heaoluühiskonna saavutusteks. Kaunis haiglahoones juhatati meid sünnituspalatisse, mida kaunistas tervet põrandat kattev vaip. Mõnus. Ilmselt hügieeniline. Aga sünnituspalatis ...

Raamatu kirjutamine võttis kauem aega kui plaanitud, kuna uurimistöö hargnes nii mitmes suunas. Olen tegelnud samal ajal ka teiste ettevõtmistega. Selline tööviis sobib mulle. Kujutan ette, et raamat tuleb niimoodi parem välja. Oma mõju avaldas ka uurimismaterjali lisandumine aastatuhande vahetuse paiku. Paljud siin teoses kasutatud keskustest allikatest on õigupoolest ilmunud alles pärast seda, kui oma tööd alustasin. Üks autor nurises juba kahtlemata õigustatult „üha paisuval hulgal tekkivate „tualeti- ja kultuuriloolaste“ üle ning doktoritööde üle teemal „mustus ja sõnnik““.³

Pealegi on minu akadeemiline instinkt takistanud mind rajamast oma karjääri selleteemalisele raamatule ja seda kõige tipuks veel lihtrahva keeles. Siiski on mõned seda ettevõtmist jälginud huviga ja julgustades. Soovin eriti esile tuua Lars Hertzbergi – õpetajat, kolleegi ja sõpra –, kes on loonud Åbo Akademi filosoofia õppetooli praegusel kujul.⁴

Minu eesmärk ei ole „populariseerimine“: tegemist on omaette uurimistööga. Olen siiski püüdnud kirjutada sellisel viisil, mis on haritud lugejale arusaadav. Usun, et selline lugejaskond on endiselt olemas.⁵ Raamatus on ka raskeid kohti, mis on tingitud sellest, et materjal ongi kohati raske.

Kui siiski koondada raamatu mõtte mingisse kohta, siis üks peamisi nendest oleks selline, et kui küsida, mis on

mustus, siis sõltub vastus eelkõige sellest, mis on *ese*. Sellele küsimusele võib vastata ainult kirjeldades, mil viisil me *elame* koos esemetega. Inimene ja esemed on õieti sündinud koos, ja neid saab kirjeldada ainult koos. Nii nagu vaarikauss elab nii vaarikast kui ka vaarikas, nii elab inimegni esemete keskel ja esemete abil.⁶

Tuleb vist kasuks, arvestades ka võimalikke kriitikuid ja eksperdi hinnangute andjaid, kui ma tutvustan mõnesid raamatus ette tulevaid olulisemaid filosoofilisi mõjutajaid. Mõjude üle ei saa alati otsustada allikaviidete hulga järgi. Oletan, et raamatu käsitlusviis on saanud mõjutusi Immanuel Kanti „Puhta mõistuse kriitikast“. Selle keskne mõte on minu arusaama järgi see, et maailma ja maailmas *olemist* vaadeldakse ühe tervikuna. Teine vähemalt sama tähtis ja mitmes mõttes sarnane taust on Ludwig Wittgensteini ja Wittgensteini-järgse filosoofia vaadeldav eluvormi (*Lebensform*) mõiste.

Võib öelda, et Wittgensteini filosoofiline uurimus (erinevalt kas või keemiaalasest uurimistööst) teemal „mis on X“ tähendab *mõiste X* uurimist. Kui uuritakse mõistet X, uuritakse seda, mida X-iga õigupoolest mõeldakse. See toimub, vaadeldes selle ilmingu, selle mõiste rolli ja ülesannet – kasutust –, osutades X-ile. Nõnda ei taotle uurimistöö enam ainuüksi X-i *määratlemist*. Pigem püütakse näha, milliste raskustega meil tuleb vastamisi seista, kui räägime X-ist, milliseid ümberpaigutusi ja üleminekuid teeme X-ile osutades. Teisisõnu, kuidas elu muutub, kui kasutame just seda mõistet. See ülesandepüstitus eeldab, et filosoofil tuleb

astuda ellu, mis moodustub X-i puutuvatest mõistetest. Ülesanne on, nagu viidatud, kirjeldav.

See ei tähenda siiski mitte mingil juhul ainult kirjeldamist üleüldse. Kirjeldamise vahenditega võime käsitleda raskusi, mis *takistavad meil näha*, milline osa mõistel X meie elus on. (Nõnda ongi mustuse mõiste filosoofilise käsitlemise peamiseks takistuseks see, et teoreetilises mõtlemises taotleme esemete taandamist geomeetriliste ja loodusteaduslike mõistete klassideks.) Tagantjärele olen märganud, et Wittgensteini mõtisklused filosoofia meetoditest ei ole siiski andnud minu põhitekstis kuigi palju allikaviiteid.

Seevastu ei ole ma suuremat süvenenud Martin Heideggeri teostesse. Tean seda, et tema ja minu ettevõtmiste vahel on olulisi kattuvusi, aga ühel või teisel põhjusel ei ole ma seni tundnud, et tema teosed oleksid mulle kuigivõrd lähedased. Võib siiski öelda, et Heideggeri, hilise Wittgensteini ja noore Karl Marxi ideedes on ühiseks läbivaks jooneks arusaam, et mõtlemine saab tähenduse praktikas, inimese eri eluviisides.

Tahan ka mainida kirjanikku, kelle mõju on olnud kaudne ja alateadlik, aga seda tugevam: Egon Friedell, filosoofia ja ajaloo sünteesimise ületamatu meister. Mul on teismeliseeast saadik peaaegu kogu aeg olnud öökapiil tema „Uusaja kultuurilugu“⁴⁷ Erik Ahlmani soomekeelses tõlkes.

Nüüd mõni sõna raamatu ülesehitusest.

I osas asetatakse mustuse küsimus laiemasse filosoofilisse konteksti. Selles osas täheldatakse, et mustuse

probleem kuulub laiemasse küsimusteringi teleoloogia ehk eesmärgipärasuse positsiooni kohta, kui püüame mõista meid ümbritsevat materiat.

II osas – „Antropoloogiline reduktsionism“ – tutvustatakse ja arvustatakse nüüdisaegses mustuseuurimises üldiselt valitsevat teoreetilist hoiakut. Minu poolt esitatud põhiidee on, et see seisukoht suubub füsilismile, kuna kumbki ei tegele esemelisuse mõisteklassiga.

III osa – „Kuidas tulla toime mateeriaga“ – vaatleb aine ehk materia ideed ehk siis seda, mis on minu meelest nüüdisfilosoofias mustuse probleemi täisväärtusliku käsitluse põhiline takistus. Filosoofid ja teadlased arutlevad materiaalse tegelikkuse üle *mateeria* ja *objekti* mõistete abil. Aga inimene ei *taju* üldiselt oma keskkonda kõigepealt selliste passiivsete mõisteklasside abil, vaid esemelisena, millegi sellisena, millele on antud tähendus. Kuid esemelisuse tajumine tähendab ka inimese elu tajumist sellisena, nagu seda elatakse esemetega koos. Need moodustavad koos põime, kust üht ei saa teist kaasa võtmata eraldada.

IV osa – „Elu koos mustusega“ – kirjeldab eluviise, mille puhul mustus võib esineda omadusena. „Hoolitsev vastastikmõju“ ja „vastutav positsioon asjade suhtes“ moodustavad põhilise osa sellest, kuidas inimene tavaliselt suhtub ümbritsevasse maailma.

Viimases osas võetakse kokku peamine tees. Vaevalt on vaja meelde tuletada, et raamatu eri teemasid ei saa tegelikkuses üksteisest eristada nii selgelt, nagu siin kasutusjuhendis viidatakse.

Seisukohavõtt iseenesest ei tähenda kunagi suurt midagi, ja ilmselt ka see mitte, mida saan siin esitada. Kõige paremadki põhjendused on viljatud, kui abstraherimise tase tõuseb liiga kõrgeks. Aga selle, mille mina täna hoolstasti maha matan, kaevad sina homme üles. Tegelikult, objektiivsust ja inimelu tingimusi puudutavad mõtted teeb lõppude lõpuks nähtavaks vaid nende detailide kallal töötamine – mitte üksnes vajalikuks näitlikustamiseks, vaid ka sellepärast, et küsimusedki võib esitada arusaadaval viisil (ja neile võib ka vastata) alles siis, kui minnakse rohujuuretasandile ja näidatakse, kuidas need küsimused eri juhtudel sünnivad.

Osa materjalist on varem avaldatud, kuigi mitte praegusel kujul (vaata lähemalt kasutatud kirjanduse loetelust: Lagerspetz). Lisaks olen esitanud oma käsitusi mustusest paljudel konverentsidel ja seminaridel, kust olen saanud uusi väärtuslikke vaatevinkleid.⁸

Uurimuse jagunemine eri teadusvaldkondade vahel on pakkunud mulle põnevaid seoseid nende teadusaladega (ja arendanud edasi juba olemasolevaid). Teadusalade vahelistest seostest olgu mainitud *vähemalt* professor Barbara Lönnqvist, filosoofialitsentsiaat Tomas Mansikka, PhD Henry Nygård ja PhD Solveig Sjöberg-Pietarinen, dotsent Kirsti Suolinna ja professor Anna-Maria Åström, kõik Åbo Akademi, ning geograaf Kaisa Pennanen Tampere ülikoolist.

David Cockburn, Walesi (Lampeteri) ülikooli filosoofiaprofessor, professor Sören Stenlund Uppsalast ja

professor Bengt Kristensson Ugglan Turust lugesid käsikirja eri versioone kas täielikult või osaliselt. Åbo Akademi teadusfilosoofia lektor, filosoofialitsentsiaat Hans Rosing aitas mul edasi arendada teksti, mis on 8. ja 9. peatüki baasiks. Tähtsaks mõjutajaks raamatu sünni juures oli filosoofia-doktor Aleksander Motturi, kes uskus sellesse raamatusse ja mind kriitilistel hetkedel innustas.

Kirsiks tordil avaldan kollektiivset tänu Åbo Akademi filosoofia teadusseminarist osavõtjatele.

See, et tänu saajad mind raamatu valmimisel aitasid, ei tähenda veel, et nad kirjapanduga kõiges nõus oleksid. Selline on filosoofia argipäev. Mitte et filosoofia ei oleks usaldusväärne, vaid lihtsalt filosoofiline vaatenurk on alati *kellegi* vaatenurk.

Iseenesest oleks siinkohal tore öelda, et minu uurimus kujutab endast muidugi vaid sissejuhatust ja et kahtlemata viivad teised seda ettevõtmist edasi. Vahetevahel siiski mõtlen, et küllap ma olen sissejuhatusest kaugemalegi jõudnud. Teisest küljest on asjatu teistele ülesandeid välja mõelda. Me ei või kunagi teada, mis filosoofias järgmiseks juhtub. Filosoofia liigub sinna, kuhu sina ja mina ja kõik mõtlevad inimesed seda *suuname*.

Kümneaastase töö ajal sain rahalist tuge Soome Akadeemialt, Ella ja Georg Ehrnroothi fondilt, Oskar Öflundi fondilt, Otto A. Malmi sihtkapitalilt ning kirjandusseltsile Svenska Litteratursällskapet i Finland kuuluvalt Ragnar, Ester, Rolf ja Margareta Bergbomi sihtkapitalilt. Rootsikeelne versioon avaldatakse Åbo Akademi fondi

uurimisinstituudi antud kirjastamistoetuse abil. Åbo Akademi humanitaarteaduskond olgu tänatud inspireeriva töökeskkonna eest.

Pühendan raamatu armastuse ja tänuga oma vanematele: isa ja ema mälestusele.

O. L.

Turus, 6. veebruaril 2006

I OSA

„RÄPASE“ FILOSOOFILINE MAASTIK

Küsimus „Mis see on?“ on tähenduse määramine mingist teisest vaatepunktist nähtuna. „Essents“, „olemus“ sõltub perspektiivist ning juba see eeldab mitmekesisust. Kõige taga on alati „Mis see on *minu jaoks?*“ (meie jaoks, kõigi elavate jaoks jne). [...]

Lühidalt öeldes: asja olemus ongi üksnes *arvamus* sellest „asjast“. Või õigemini: „see vastab“ (*es gilt*) on tõeline „see on“, ainuke „see on“.⁹

Nietzsche, „Võimutahe“

